
Elias Lönnrots barnvårdsanvisningar

HINDRIK STRANDBERG

Elias Lönnrot gav 1839 ut den första upplagan av sin läkarbok för den finska bonden med titeln "Suomalaisen Talonpojan Koti=Lääkäri". I denna bok på 180 sidor har knappt 40 sidor ägnats allmänna anvisningar om barnvård samt fel och sjukdomar hos barn upp till 15 års ålder. Tanken är att de skall kunna botas med preparat som allmogen själv kunde bereda och använda. Även om anvisningarna var skrivna och översatta under en tid av naturfilosofisk påverkan av medicinen och medan humoralpatologin ännu var rådande, kan Lönnrot med sina anvisningar anses vara pionjär i vårt land.

Tidigare barnvårdsanvisningar

"Pediatrikens fader" arkiatern Nils Rosén von Rosenstein hade redan på 1750-talet givit anvisningar om vård av barnsjukdomar i de dåtida almanackorna. Men när dessa inte längre var tillgängliga hade han i samråd med Kungliga Vetenskapsakademien 1764 publicerat dessa under rubriken "Underrättelse om barns Sjukdomar och Deras Bote=Medel". Den tredje upplagan av detta verk på över 500 sidor innehåller följande kapitel: Om: Ammorna; Förstoppelse; Ände=Tarmens Utfallande; Hudlöshet; Wäderbräck; Snufva; Ref; Ondt för Tänder; Tårsken; Convulsioner och Hjärtsprång; Diarrhé hos Barn; Koppor; Koppors ympning; Mässling; Mässlings ympning; Skarlakans Febern; Upkastning; Hosta hos Barn; Kik=Hosta; Gulsot; Frosan eller Ältan; Maskar; Engelska Sjukan; Hufwud=Wattusot; En svår Halssjuka med en främmande hinna i Luft=röret; Utslag eller Skabb; Huru de barn som födas med Venerisk Sjuka eller få den genom smitta af Amman kunna botas; Ohyra. Som avslutning ingår ett omfattande register (1).

I den i vårt land av professor Johan J:hsson Haartman 1759 utgivna läkarboken "Een

tydlig Underrättelse. Om de Mäst Gångbara Sjukdomars Kännande och Motande..." ingår även ca tio sidor om "Barnsjukor". Haartman inleder med att hänvisa till Rosén von Rosensteins texter "om detta ämnet i flera års Almanachor". Och han ger anvisningar om bl.a. sådant som fördelarna med bröstmjölk, syra hos barn, feber, älfblåst, borsten och andra utslag, förstoppning, uppkastning, ref eller kramp i underlivet, bräck, diarré, ändtarmens utfall, hosta, andtäppa, tandsprickning samt hicka, ryckningar och hjärtsprång (2).

Kortfattade anvisningar finns även i artikeln "Om späda barns uppfödande" i Åbo Tidning i början av 1803 och i vilken man ålägger mödrarna att uppföda sina spädbarn med den hälsosamma modersmjölken och inte använda olika mjölk- eller mjölblandningar givna ur horn, vilket har åstadkommit stor spädbarnsdödlighet, speciellt i Österbotten. Även utnyttjandet av den s.k. lappvaggan rekommenderas (3). Sammanfattningsvis kan det sägas att alla de ovannämnda anvisningarna och böckerna om barnvård och, som det även sägs, de två finska översättningarna av Nordblads läkarbok finns noggrant förtecknade av F.J. Rabbe i en artikel i FLH som utkom 1844, några år efter utgivningen av Lönnrots läkarbok. Utgående från sitt intresse för statistiska uppgifter bekymrar sig Rabbe även för den stora spädbarnsdödligheten i landet under de senaste hundra åren (4). Man kan också fråga sig hur mycket av Rosén von Rosensteins barnvårdsanvisningar som kan spåras i Nordblads anvisningar, vilka närmast kan betraktas som ett kortfattat sammandrag,

FÖRFATTAREN

FL **Hindrik Strandberg** är tidigare
intendent vid Helsingfors universitetsmuseum

Figur 1.
Elias Lönnrot, provinsialläkare i Kajana. Lönnrot var även medlem av Finska Läkaresällskapet och i samband med sin 80-årsdag 1884 utsågs han till dess hedersmedlem.
J. Knutson, stentryck från 1841. Museiverkets Historiska bildarkiv.

där en del av de sjukdomar Rosén von Rosensteins omnämner helt saknas. Mer eller mindre tydliga likheter i fråga om sjukdomarna och deras behandling som Nordblad "lånat" må här anföras sådant som ondt för tänder – tandplågor, convulsioner och hjertsprång – ryckningar och hjertsprång samt frossa eller älta – ordentlig frossa. Vidare har vi Engelska sjukan och den veneriska sjukan samt kopporna och koppypningen, mässlingen, skarlakansfebern, kikhostan, wattusot i hjernan – huwudwattusot samt slutligen utslag eller skabb (5).

Lönnrots läkarbok och dess bakgrund

I företalet till läkarboken säger Lönnrot (Figur 1) att boktryckaren Frenckell redan 1832 hade bett honom skriva en för gemene man avsedd läkarbok på finska och han hade då, som nämnts, valt att som förlaga använda Sundhets=Lärobok för Menige Man som utgetts av den svenske läkaren Carl Nordblad 1827 (Figur 2). Valet av just Nordblads verk som förlaga gjorde Lönnrot på uppmaning av sin gode vän, arkiatern J.A. Törngren. Denne hade gjort tillägg till Nordblad på ett exemplar av Sundhets=Läroboken försedd med mellanblad, vilka Lönnrot hade skrivit av (Figur 3). Avsikten var att kunna utnyttja dem, och i själva verket kan de i

Lönnrots översättning gjorda tilläggen noggrant spåras hit (6, 7). Men arbetet drog ut på tiden, och Lönnrot kunde i tidningarna läsa att Nordblads Sundhets=Lärobok hade utkommit 1837 i en finsk översättning av J.H. Keckman som "nog tycks vara vackert och sakkunnigt redigerad" (7). Trots detta fortsatte Lönnrot sitt eget arbete med en läkarbok på finska i vilken han följer anvisningarna i Sundhets=Läroboken, och dessa är, som han i företalet själv säger, dels översatta till finska och tillämpade, dels utökade eller kantänka förbättrade. Läkarboken avslutar han med ett svensk-finskt register. Men även om den finska medicinska terminologin under arbetets gång hade vållat honom mycket huvudbry (8), hade hans gedigna intresse för att förmedla vårdanvisningar på finska inte avtagit under tiden. Valda delar av Sundhets=Lärobokens barnvårdsanvisningar publicerade Lönnrot nämligen redan åren 1836 och 1837 i några nummer av tidningen Mehiläinen som han gav ut. Där ingår dessa anvisningar ordagrant i samma form som de sedan ingår i läkarboken på finska från 1839 (9).

Allmänna barnvårdsanvisningar till det tredje året

Kapitlet om barnvården fram till det tredje levnadsåret inleds med en del allmänna anvisningar, som först behandlar det nyfödda barnet, därefter bostaden och födan för att till sist ta upp barnets rörelser och vila. För det nyfödda barnet ges det först råd om hur man skall väcka eventuellt skendöda barn till liv. Därefter sägs det att barnet, ett levande fött eller ett från skendöd uppväckt barn, bör hållas i frisk luft och tvättas över hela kroppen samt att eventuella missbildningar inte bör rättas till med våld. Sedan barnet har tvättats, strör man litet nikt (frömjöl av mattgräs) i hudveckan och placerar det i en varm säng invid modern. Om kläderna sägs det att de bör anpassas efter årstiden och att de inte får vara fästa med nålar. Det är också viktigt med en lämplig mössa. De allmänna kraven på det nyfödda barnets bostad är att den bör vara rymlig, torr och lagom varm. Även om det är nödvändigt med värme bör barnet dock vänjas vid kyligare luft. Störande ljud bör undvikas och rummet bör vädras varje dag. Det sägs också i fråga om renlighet att tvättning och bad är nödvändiga för att förebygga bl.a. utslag. Barnet bör tvättas i ljumt vatten men senare vänjas vid kyligare vatten för att

kunna tåla det. I fråga om födan är det bäst att låta barnet vänja sig vid bröstmjolk från allra första början, även om det inte får någon mjolk genast.

Avsaknaden av bröstmjolk kan ersättas med nysilad kommjolk utspädd med vatten och smaksatt med litet socker. Men ett nyfött barn mår bättre av mindre mat än för mycket. När barnet avvants från bröstmjölken kan man börja ge välling gjord på brödsmlor och efter det så småningom mager fettfri köttsoffa eller välling utblandad med äggula. När barnet har börjat få tänder kan man ge det en brödkant, ölost och kraftigare köttsoffa. Det är också mycket olämpligt att mata barn med ett horn eller ett dihorn, sked bör användas. I fråga om rörelse och vila, är det opassande att lära barnet att gå för tidigt, förkastliga är även alla slag av hålstolar eller bälten. Ju yngre barnet är desto mera sömn behöver det. Man bör inte heller vaggga det till sömns och inte heller använda sömningivande droger, som vallmosirap, *Essentia dulcis*, blommor med stark doft, brännvin eller dylikt. Sängen bör inte placeras i närheten av eld eller ett fönster. Som avslutning på kapitlet beskrivs olika fel och sjukdomar hos barn i denna ålder.

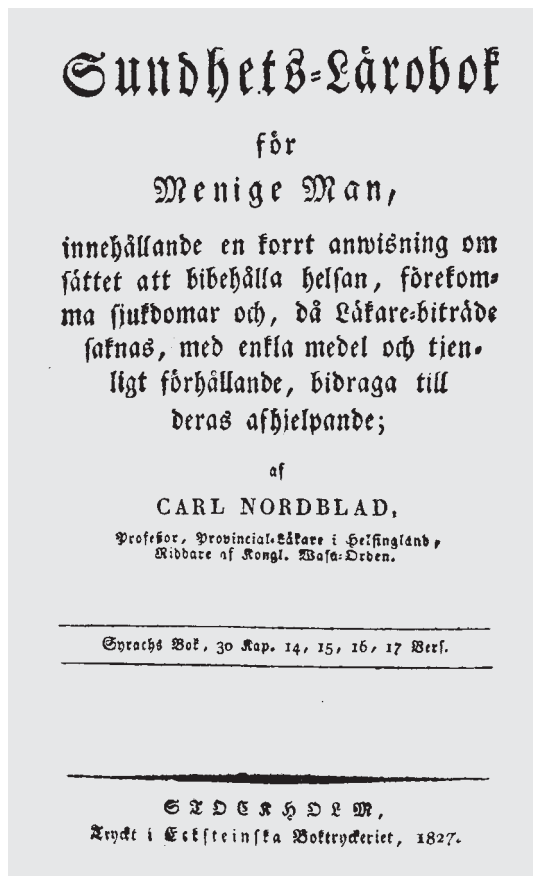
Fel och sjukdomar

1:o Hudlöshet kommer av oförsiktig vård och avhjälpas med ivrigt tvättande i kallt vatten och genom att man strör på fint vete- eller potatismjöl eller nikt.

2:o Navelfel eller sår läks långsamt och ger upphov till blödning, bulnad eller swallkött. Mot blödningen håller man på naveln tygstycken indränkta i vatten i vilka man löst upp litet vit vitriol eller alun; mot bulnader lindrande smörja (*salva*); på swallköttet strös bränd alun och därefter den nyssnämnda smörjan.

3:o Hicka, uppkastning, magknip, hård och lös mage, uppsvullenhet uppkommer vanligen av olämplig eller för mycken föda och avhjälpas genom att man ger barnet lämplig föda sparsamt och inte oftare än var fjärde timme. Lönnrot tillägger "om detta inte hjälper ger man en knivsudd magnesium uppblandat i en tesked med vatten morgon och kväll" och mot uppsvälld mage prövas lavemang.

4:o Torsk eller trosk känns igen på vita fläckar och skorv i munnen, knip i magen, lös grönaktig avföring och orsakas av tidigare under punkt tre nämnda omständigheter, som sur välling och föda given med horn eller napp eller av olämpliga avförande medel. Och som Lönnrot tillägger "hindrar man dessa från att

Figur 2. Titelbladet till Carl Nordblads Sundhets=Lärobok för Menige Man och som har utgjort förlagan till Lönnrots läkarbok. Helsingfors universitetsbibliotek, Lagerbiblioteket i Kuopio.

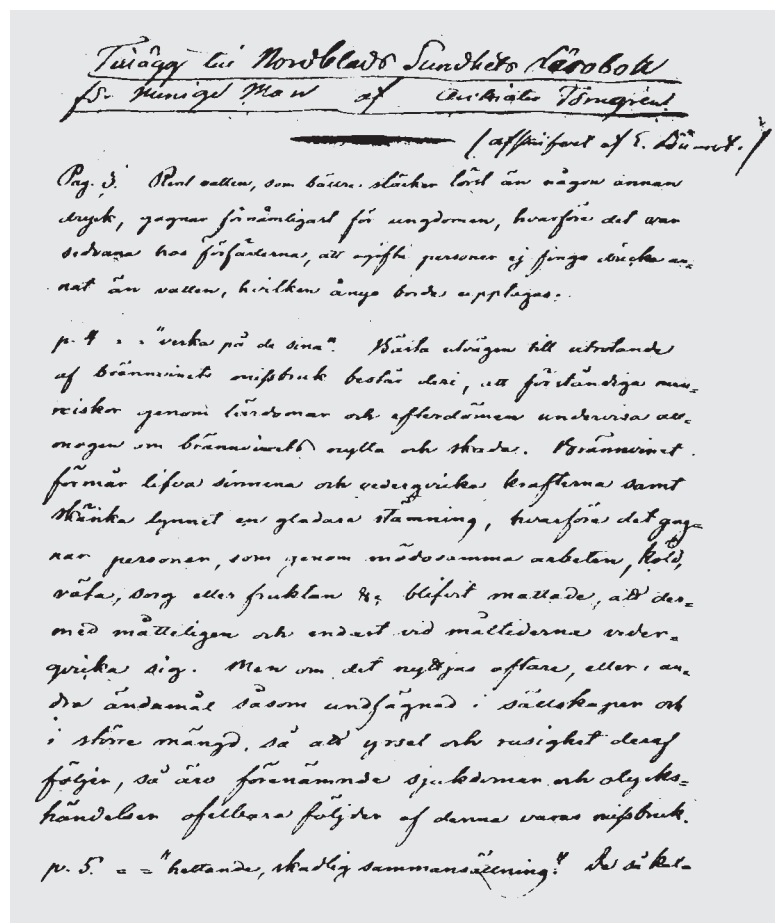
inverka, botas också sjukdomen oftast, eller så ges magnesium som vid de nyssnämnda fallen och munnen smörjes invändigt med boraxvatten".

5:o Orolighet, sömnlöshet är inte en sjukdom i sig utan är förorsakad av någonting som bör undersökas och avhjälpas.

6:o Ögonsjuka orsakas ofta av stark sol eller sken från den öppna spisen. Ögonen blir röda, svullna, hettade och variga. Botas genom att man minskar ljuset i rummet och hålla luften i rummen frisk och sval; varet tvättas bort med ljumt vatten. Och Lönnrot tillägger "att modern därefter bör slicka ögonlocken med tungan så att de öppnas och från sitt bröst morgon och kväll klämma ut litet mjolk i ögonvrån".

7:o Tandplågor. De första tecknen på tandsprickning är att barnet dräglar, har varmt, är

Figur 3. Titelbladet till "Tillägg till Nordblads Sundhets=Lärobok för Menige Man af Arkiater Törngren". I handskriften återfinner man de av Törngren gjorda tilläggen med vilka Lönnrot här har utökat Nordblads anvisningar. Handskriften på 39 sidor har ursprungligen funnits i Finska Läkaresällskapets arkiv, men har 1963 överförts till Helsingfors universitets Medicinhistoriska museums arkiv, där författaren återfann den 1989. Numera finns den i Helsingfors universitetsmuseums arkiv.

oroligt, har lös mage, är sömnlöst, skälver och annat dylikt. Dessa plågor avhjälpas av naturen själv såvida man iakttar renlighet, håller rummet friskt och rent samt matar barnet med mjölkvassla uppblandad med socker. Det är också bra att i tid gnugga tandköttet, antingen med fingret eller genom att låta barnet få bita på något inte alltför hårt, såsom en brödkant, en köttbit eller dylikt. Är tandköttet mycket rodnande, hett och svullet bör man ovanom den framsprickande tanden i köttet skära in ett kors. Mot ryckningar är ljumma karbad och lavemang nödvändiga.

8:o Ryckningar och hjärtsprång, skälvningar har många orsaker, s.k. tandplågor, mjölk, skrämnel, moderns eller ammans plötsliga vrede eller sinnesrörelser, olämplig föda och annat. Om det inte hjälper med att man ger litet varma karbad, lavemang eller hindrar vissa orsaker framdeles från att inverka, bör läkare rådfrågas.

9:o Mjölkskorv. Dibarn som får för mycket föda kan emellanåt få ansiktet övertäckt av

en gul skorpa bestående av små blemmor. De försvinner vanligtvis då barnet avvänjs från bröstet. Dessförinnan bör barnet och dess ansikte ofta tvättas med ljumt rent flod- eller regnvatten, eller att med havresoppa tvätta ansiktet och utslagen. Lönnrot säger att blemmorna i svårare fall smörjes med osaltat smör och baddas därefter med varmt vatten för att de skall släppa, varefter barnet dagligen tvättas med ljumt vatten, i vilket man dessförinnan har smält upp ett lod med svavellever, (Hephar Sulphuris), införskaffat på apotek samt 4 lod salt. Öljust är även en bra smörja mot mjölkskorv. Ären smörjes med denna tre gånger dagligen och barnet bör tvättas på nyssnämnda sätt. I brist på jäst tar man mjuk tvål, såpa". Spad kokat på styvmorsblomster, (Viola tricolor) sägs även vara tacksamt att smörja skorpan med samt även att intas med mjölk.

10:o Ältan eller ordentlig frossa drabbar vanligtvis barn som lever i tränga, fuktiga och ofta ostädade bostäder som kan vara i

---

dåligt skick och har byggts på låglänta ställen. Sedan dessa orsaker om möjligt har åtgärdats och i väntan på läkare, ger man barnet under tiden kräkmedel och avföringsmedel. Efter det, då tungan är renare, smörjer man barnets mage och dess nedre del (underlivet) morgon och kväll nio dagar i följd, vintertid framför brasan, med en ältsalva som tillverkas av tjära och lagerolja, ett halvt jungfru av vartdera och 5 vitlöksklyftor, allt väl blandat, därtill ges varannan dag något avförande medel.

Dessutom tillägger Lönnrot att "man efter varje insmörjning lindar ett yllebälte tre gånger runt magen och att man inte under hela tiden byter skjorta". Lönnrot lägger till ytterligare ett recept och säger "att ett annat slags ältsalva får man av 4 lod altea salva 2 lod lök och 1 lod galla och 1/3 lod kamfer som blandas ihop. Denna brukas på samma sätt som den förra och anses vara bra".

Speciellt vid tandsprickning visar sig en del barn vara tjocka och blodfulla. På dessa bör man innan man använder ältkuren placera 3, 4 eller 5 blodiglar i nacken invid hårfästet för att förhindra svårare sjukdom från att drabba barnen. Avvikande från Nordblad säger Lönnrot att "om barnet inte blir bra av detta ger man efter kräkmedlen och avföringsmedlen rabarberbrännvin uppblandat med några droppar Hoffmanns brännvin under mellantiden en eller två gånger per dag, och dessutom köttspad eller äggula och äggvita uppblendade med kanel och socker två gånger per dag". Mot uppsvullen mage som ibland uppträder efter ältan är den nämnda ältsalvan lämplig.

11:o Riset, Engelska sjukan, tvinsoten kännetecknas av ett blekt ansikte. Avmagring, trots att barnet äter rikligt, lös mage, kraftlöshet, nervositet, svullna ledgångar, stort huvud, krokig rygg och ett spetsigt bröst. Vanligen är dålig, bristfällig vård, nedsmutsad luft, osnygghet och dålig, olämplig föda orsaken till denna sjukdom. För detta fel frågar man oftast gummor om råd utan att de med sina smörjor och droger alls kan komma med någon hjälp snarare förvärrar de det hela. Inte förrän när sjukdomen slutligen riktigt har bitit sig fast och fått kraft söker man läkarhjälp, eftersom snart all hjälp är lönlös och utan verkan. Bräcklighet, krumhet, puckelryggighet, oförmåga, avtyning följer, och till slut, efter mångårigt lidande leder tillståndet oundvikligen till döden. Därför bör man genast i början av sjukdomen söka läkarhjälp och enligt Lönnrots tillägg "i väntan på denna laga bättre föda åt barnet, buljong uppblandad med mjölk eller äggula med vatten och mjölk

var fjärde timme, endast sällan och litet eller inte alls ger man mjöl- eller brödföda, som är olämpligt vid riset". Likaledes bör barnet ofta tvättas i kallt saltvatten och kroppen masseras med torra yllekläder. Barnet bör även hållas rent och få vistas i frisk luft. Lönnrot tillägger att "om amman är sjuklig bör en annan, frisk och nykter amma anskaffas, om inte det är möjligt uppfödes barnet utan bröstmjölk".

12:o Syfilis, fransosen eller den veneriska sjukdomen kan barnet få antingen av föräldrarna, en amma eller någon som ger tuggor eller smittas på annat sätt. Av den orsaken bör man se till att kvinnokön behäftade med venerisk sjukdom varken ger di eller tuggor åt barnet. Sjukdomen som på detta sätt angripit barnet förstör först munnen; på läpparna och inuti munnen uppträder små, till synes obetydliga blåsor, vilka hastigt fräter sig till bredare och djupare sår med ljusare eller gulaktig botten med ömmande kanter. Så småningom uppträder nya sår på det närmaste ställena och senare på mera avlägsna ställen speciellt kring bakdelen och födslodelarna. Om barnet blir smittat av modern vid födseln, får det snart sådana sår på andra delar av kroppen, sjuka blemmor, variga ögonlock o.s.v. I bägge fallen, antingen vid födseln eller senare smittat, blir barnet oroligt, sömnlöst, sjukligt och avtynande. Denna sjukdom, vars dödliga följder är gränslösa och varje gång den hemsöker en gård orsakar den besvär, bekymmer och skam samt ett ständigt dåligt missstroende och bör i ett så tidigt skede som möjligt anmälas till en förstående läkare och endast låta sig botas av honom. Lönnrot tillägger att man inte skall vända sig till andra folkbotare samt att "om förmodligen bara barnet eller dess amma är smittade bör man ofördröjligen kalla på en läkare för att på ort och ställe inspektera".

13:o Munröta, vattenkräfta känns igen på illaluktande, varande frätande sår i mungipan innanför läpparna och i kinderna eller på tandköttet samt emellanåt även på käkbenet. Denna sjukdom, som med tiden kan orsaka oersättliga förluster, kommer ibland utan märkbara symtom, stundom är barnet dessförinnan oroligt, känner sig varmt och plågas av lös mage, emellanåt är tungan och munnen slemmiga, magen hård. I väntan på läkaren, åt vilken denna sjukdom ofördröjligen bör anförtros, får man ge barnet lenande ämnen, s.k. rabarberbrännvin och mindre men bättre föda, se till att luften i rummet blir friskare samt hålla barnet och såren mycket rena. Utöver detta "håller man på såren fint riven

---

morot, rotfrukt (kålrot) eller potatis och som förnyas två eller tre gånger per dag”.

14:o Yttre fel och åkommor är i barnåren av många slag, och många av dem kräver läkarvård: så kallade benbrott, ledvrickningar, krokiga fötter, till slutna naturliga öppningar, födelsemärken, bristningar och andra fel. Navelbräck kan man dock utan läkarhjälp bota om man smider till en blyplåt så att den blir kupig. Med den kupiga sidan mot naveln binder man fast den med en navelbinda som med två axelband hindras från att falla. Man kan också lägga ”ett trädnystan för att trycka mot naveln, och det fasthålls såväl med ett bindplåster som en navelbinda. Bindan bör, när den blir smutsig, förnyas, och den bör inte slängas förrän svullnaden har botats”. Födelsemärken, säger Lönnrot, försvinner sålunda ”att de baddas med stark ättika eller att blåsor anläggs i närheten”. Under det första levnadsåret bör barnet skyddsvaccineras, när smittkopporna grasserar kan det ske när som helst men annars inte förrän barnet har blivit tre eller fyra månader gammalt.

Från det tredje till det femtonde året

I de allmänna råden om vården av barn från det tredje till det femtonde året sägs det att lämplig föda fortfarande är bröd och mjölk samt att man bör undvika salta, feta, kryddstarka och rökta maträtter. Jordfrukterna bör vara väl kokta och barnet bör inte tvingas att äta. Som dryck bör man ge vatten. Starka drycker som brännvin, öl och kaffe är strängt förbjudna. Barnet bör ha lämpliga, efter årstiderna anpassade kläder. Om somrarna bör det få möjlighet att simma och vara utomhus. Föräldrarna bör också föregå med gott exempel, och vid sju, åtta års ålder bör barnet lära sig att läsa, dock icke med tvång. Sommartid är det också lämpligt att barnet följer med föräldrarna på lättare jordbruksarbete, lämpligast är det med olika slags arbeten i trädgården.

Fel och sjukdomar

1:o Koppor, smittkoppor. Denna svåra sjukdom har genom vaccination numera någorlunda försvunnit, men den drabbar dock en del. Det börjar med huvudvärk, skälvnningar, hetta, sömnlöshet, rinnande ögon, äckel, uppkastning och sprittande eller hoppande. På den tredje dagen uppträder först i ansiktet, sedan på händerna och på andra delar av kroppen små fläckar, vilka så småningom stiger upp och fylls med vit vätska. På det

sjätte dygnet bulnar kvisslorna ofta tillsammans med ännu högre feber. På det 11:e börjar de åter torka. Om läkare kan anlitas bör han strax låta sig hämtas, om det inte lyckas, bör man under de tre första dyggen innan de omtalade fläckarna har uppenbarat sig hålla barnet i ett kyligt rum och emellanåt bära ut det i fria luften, dock icke i alltför kallt eller fuktigt väder. Den enda maten i detta skede må vara flytande med något surt, t.ex. gryn-välling utblandad med bärvatten, och som dryck friskt, något avkyllt vatten. Om tungan är smutsig, ges lenande ämnen, och lavemang ges under febern och yrseln varje dag för att förhindra hård mage. Sedan koppärren har uppträtt håller man den sjuka ytterligare tre dagar i ett kyligt, men kanske inte lika kyligt rum som under de första dagarna. Först på det sjunde eller åttonde dygnet, medan kopporna bulnar, görs rummet varmare, dock så att frisk luft släpps in, likaså bör dryckerna vara ljumma och avnjutas i rikligt mått. Den bästa drycken är ljumt vatten utblandad med mjölk eller litet socker. Större koppor kan stäckas sönder med nål eller sax. Renlighet i allt är nu mycket nödvändigt, ögonen och ansiktet bör tvättas med ljumt vatten, skjortan och lakanen bör bytas varje dag. På det elfte och det tolfte dygnet bör torkande koppor ofta blötas med havresoppa som när de släppt, tvättas bort. På det fjortonde eller det femtonde dygnet bör den sjuka doppa sig i ljumt vatten och tvätta sig. Vid behov tillåts även litet köttmat, vilket hittills under hela sjukdomen har varit olämpligt och förbjudet; så småningom bör den sjuka även vänjas vid att tåla den friska luften. Under 3 till 4 veckor efter det att sjukdomen brutit ut, bör den sjuke inte bo i samma rum som friska personer. Och innan den sjuka slutligen tillåts vistas bland dessa, bör alla kläderna noggrant vädras och tvättas. Endast med hjälp av vaccination utförd på rätt sätt kan smittkoppor förhindras. Modifierade koppor uppkommer ibland ur smittkoppor och drabbar även vaccinerade, men de är lättare till sin natur och inte dödliga, även om de är lika smittsamma och bör skötas på samma sätt som smittkoppor. Alla barn bör enligt de nådiga förordningarna vaccineras, till det finns det även tack vare statsmaktens omsorg goda möjligheter, eftersom en vaccinator enligt förordningen en gång om året bör besöka varje socken i Finland.

2:o Vatten-, brännkoppor, oäkta och falska koppor är av alldeles annat och lättare slag än smittkopporna. De uppenbarar sig efter en dags symtom och stadier av feber, vanligtvis

---

först på axlarna, bröstet och magen, därefter också på andra ställen. De består av röda fläckar som inom ett dygn stiger upp till klara kopper som bulnar och torkar till klasar, ibland med ett svart skal. Inom två dygn har dessa genomgått ett skede som smittkopporna går igenom på 12 dygn. Sällan behöver man några mediciner mot dessa, bara man håller barnet inomhus och att man sedan kopporna har torkat, tvättar eller badar barnet. Mot dessa hjälper inte vaccinering.

3:o Mässlingen är också smittsam och börjar nästan på samma sätt som smittkopporna, skillnaden är att besvären i bröstet och ögonen i början irriterar mer. Under det fjärde eller femte dygnet ser man blåsor i huden som ser ut som loppbett och efter en tid torkar till mjölliknande fjäll som faller av. Sjukdomen är vanligen så lindrig att patienten inte behöver annat än god vård, ett ganska mörkt rum, ljum vätska att dricka till natten och skydd mot köld, speciellt under tillfrisknandet. Om hostan besvärs ger man en lindrande saft gjord på äggula, socker eller honung uppbladdad i ljum vört- eller maltdekokt. En svårare hosta kräver att man åderlåter äldre barn och på yngre sätter blodiglar på bröstet samt att man därjämte håller bröstet öppet med spansk fluga (Lytta vesicatoria, som torkad benämnd cantharis, och använd som hudretande och blåsdragande medel) (10).

4:o Skarlakansfebern, som i början kan vara lättare, blir ofta på grund av den åtföljande halsbrännan mycket farlig. Blåsorna är eldröda. I synnerhet om svedan och halsbrännan är starkare, bör man sätta blodiglar på strupen och under hakan vilka i denna sjukdom, liksom vid mässling är till stor nytta. Och, tillägger Lönnrot, blodiglarna "kan sällan utan längtan och skada överges speciellt om vårarna då skarlakansfebern är gängse". För övrigt förhåller man sig som vid mässlingen. Med mycket svaga insjuknade som drabbas av illaluktande halsont och feber förfar man som vid rötfeber och överlåter i mån av möjlighet behandlingen på läkare. Lönnrot säger att barnen efter att ha tillfrisknat från sjukdomen är "mycket känsliga för att bli förkylda och mycket mera skygga än vid mässling och av detta följer farliga svullnads- och bulnadssjukdomar. Det är alltså nödvändigt att varna dem från att röra sig ute ännu under den tredje och den fjärde veckan efter sjukdomen".

5:o Kikhostan, kikning börjar som bröst- och katarralfiebern. Den tilltar sålunda att varje hostanfall efterföljes av andtappa och ett egendomligt kikljud där barnets ansikte blir

rödblått och det förekommer tryckkänsla över bröstet. Vid hostanfallet tar barnet gärna tag i vad som helst och är rädd för att falla; när hostanfallet har gått över kastar barnet ofta upp. Denna sjukdom kan räcka 4–6 veckor eller ännu längre och är svår att dessförinnan bota. Lönnrot konstaterar också att det ger "bot eller åtminstone lindring därav att man genast när sjukdomen börjat, masserar ryggraden med en smörja gjord på två delar ister och en del vitlöks- eller löksaft flere gånger per dag och det att barnet kläs varmt, medan man däremot inte bör hindra det från att vistas utomhus vid vackert väder. Åt barnet ger man att dricka vetete uppblandat med honung eller mjölk eller varmt hembryggt öl med litet färskt smör och i stället för mediciner några teskedar smörlake, varje morgon. Under sjukdomens slutskede är ingefära, salvia, rölleka eller islandsmossa uppblandat med Malagavin hälsosamt att njuta av." Barnets avföring hålls lös under sjukdomen med hjälp av lavemang eller lösande medel, och fotbad lindrar anfällen. Även om barn vanligen har god matlust bör man dock ge sparsamt med föda och inte annat än lättare mat.

6:o Strypsjukan är en mycket snabbt dödande sjukdom som kräver läkarhjälp. Den börjar först som annan flussfeber, men snabbt hör man ett speciellt "eget ljud" vid varje inandning som även annars blir svår. Om man inte genast får tag på läkare, sätter man sex eller fler, t.o.m. tio stycken blodiglar på strupen. Efter blodavtappningen, så snart öppningarna tillslutits, anläggs spansk fluga på samma ställe. Man bör inte heller glömma lavemang och ljumma drycker.

7:o Andtappa angriper ibland men kanske mera sällan dåligt skötta barn. Den uppträder plötsligt och vanligtvis nattetid. Barnet vaknar uppskrämt och andas mycket tungt med harklingar med grov ton, jämrande och nästan utmattat, rödblått i ansiktet. Vanligen går smärtan över med en hostning, med en nysning eller en uppkastning men återkommer följande natt. Om man inte får läkare bör man, enligt Lönnrot, pröva på följande hjälp: "Händerna placeras från och med axlarna i varmt vatten och barnet bör intaga anis- eller ingefärate tillsammans med honung, lindrande lavemanger ges uppblendade med dyvelsträck (illa luktande och illasmakande drogen Gummi-resina Asa foetida) (11)." Ytterligare behövs "tobak eller tobaksolja, och på bröstet sätter man en bäckplåsterlapp på vilken man strött svartpepparpulver." En del förordar att man vid anfallet för ut barnet i

---

den friska luften och allt efter åldern ger dyvelsträck invärtes 3 eller 6 gånger om dagen. Vid sjukdomens slut är framför allt ljumma och därefter kalla bad samt en bättre vård av barnet av nöden.

8:o Vattusot i hjärnan förekommer i två varianter, det ena förloppet häftigare och det andra långsammare. Den första varianten drabbar fetare barn mellan två och tre års ålder. Den känns igen på att barnets huvud känns hett och huden är torr. Barnet sover något för mycket och gnuggar därjämte sin näsa, gnisslar tänder, vaknar emellanåt och skriker uppskrämt. Barnet är törstigt, känner äckel, magen fungerar ojämnt och är ofta trög, men stolgången kan även vara rinnande. Till sist blir barnet känslolöst och rycker, sedan dör det. Innan det utvecklats så här långt bör man låta hämta läkare. Om det inte är möjligt bör man dock enligt Lönnrot "placera ett flertal blodiglar på barnets tinning, huvudet renrakas eller klipptes med en sax och baddas med kallt vatten. Åt barnet ges lavemang och det ges att dricka ljumt vatten uppblandat med litet socker och surt bärvatten. Hjälps och bot följer för det mesta i enlighet med i hur pass tidigt skede i början av sjukdomen man får tillräckligt med blodiglar på tinningarna". Det senare slaget av vattusot i hjärnan känns igen på ett blekt ansikte, långsamhet i rörelserna och avmagring. Sjukdomen som kommer långsamt och som uppkommer antingen av andra sjukdomar eller av alltför varma huvudbonader eller olika naturliga orsaker ger barnets vårdnadshavare tid att kalla på läkare för denna sjukdom.

9:o Höftsjukan, höftvärken drabbar även barn före det tredje året. Barnet går ostadigt, smyger sig med styva ben, klagar över värk i knäna. Det värkande benet visar sig i början vara längre men blir sedan plötsligt kortare än det andra, tåsidan som i början var utåtvänd vänder sig nu inåt. Hälen når knappast marken och foten börjar torka. Orsaken till denna sjukdom är en speciell sjuklighet i lårbenens höftleder som sväller upp och bulnar till i höftleden. Okunniga tror att låret eller knäet är ur led och prövar med att genom att dra och vrida få felet tillrättat, vilket leder till att det blir värre, ej bättre. Om man inte får läkare, sätter man ett flertal blodiglar på bägge sidor om ljumsken invid höftbenet, och efter tre dagar gör man på samma sätt två eller tre gånger. Alternativt koppar man i stället, och efter det håller man med hjälp av spansk fluga stället öppet en längre tid. Det är synnerligen nödvändigt att få barnet att ligga på en hård

säng med en låg kudde eller rentav utan så orörligt som möjligt. Ett dylikt sängliggande i många veckor genast i början av sjukdomen har för sin del utan några andra mediciner medfört hjälp – utan detta botas sjukdomen aldrig.

10:o Skorpande, skabb, utslag och andra liknande hudsjukdomar kommer för det mesta på grund av osnygghet och orenlighet men även genom smitta; det botas med renlighet och ljumma karbad.

11:o Skrofler. Barn som lider av denna sjukdom har ett blekt ansikte med tjock överläpp, är uppsvullet, har god matlust och stor mage. Körtlarna på halsen är svullna och på andra ställen av kroppen, speciellt i armhålan och i ljumsken, är de variga och rinner. För de körtlar som varas, vilket dock inträffar först senare, helnar såren ofta på hösten och öppnar sig åter om våren. Ledgångarna är svullna, och krafterna avtynar så småningom. Årftlig natur, olämplig föda, osnygg skötsel och vård, orena rum, orörlighet o.s.v. är oftast orsaken till denna sjukdom och borde så vitt möjligt rättas till och undvikas. Det sjuka barnet skall badas ofta (en gång om dagen) i kallt salt vatten varefter kroppen gnids med ett torrt tyg av ylle och barnet ges köttmat snarare än mjölmät och rotfrukter. Dessutom "ger man som ett annat slags medicin, kallt humlete 3 gånger per dag en tesked eller mindre varje gång, eller så bränner man magert nötkött i en vanlig kaffebrännare så att det blir svart, sedan malas det, av vilket man sedan i flera veckors tid och på kvällen och om morgonen ger en tesked eller mindre åt gången tillsammans med vatten eller mjölk åt barnet". Man kan också på samma sätt bränna ekollon som kokas till kaffe och avnjutes. Lönnrot tillägger att "brännandet av kött lyckas bättre om man dessförinnan hackat det i bitar. På sårställena håller man omslag som dränkts i havsvatten eller annat saltvatten eller te på getpors eller bara i rent vatten det som verkar vara bättre, och äldre sår läkas bättre om man när de förbindes håller dem så nära en öppen eld som man tål varjämte man blåser i den öppna elden så att det brinner bättre. Bulnade körtlar, svullna körtlar smältes med saltvatten eller med varmt baddande och gnidningar".

Avslutning

När man ser på de råd i fråga om barnavården som Lönnrot på ett helhjärtat och välmenande sätt ville förmedla till allmogen

---

i vårt land på finska, bör vi komma ihåg att anvisningarna delvis härstammar från slutet av 1700-talet. Början av 1800-talet var en tid av naturfilosofisk påverkan av medicinen medan humoralpatologin från antiken var ännu rådande, vilket i anvisningarna bl.a. märks på rekommendationerna om åderlätning och anläggning av blodiglar.

Trots att anvisningarna var avsedda för allmogen, är det värt att notera uppmaningarna att undvika folkbotarnas råd och i stället ty sig till läkarhjälp. Även om motsvarande uppmaningar ingår Nordblads läkarbok, bör det påpekas att det på 1820-talet endast fanns ett fyrtiotal utbildade läkare i vårt land (12), vilket tyvärr inte underlättade allmogens möjligheter att erhålla läkarhjälp. De första kommunala läkarna kom först på 1880-talet. Därtill bör man beakta allmogens benägenhet och möjligheter till att på den tiden utnyttja dessa läkare. Samma gäller även en del av läkemedlen, vilka Lönnrot i egenskap av tidigare "pharmacie elev" (13) nog torde ha känt till, men vars tillgänglighet för allmogen kan ifrågasättas. Apotekens antal uppgick nämligen i början av 1830-talet till endast 37, av vilka de flesta fanns i en stad (14). Till de "medicinskt relevanta" råden hörde dock anvisningarna om koppypning, som alldeles i början av 1800-talet hade tagits i allmänt bruk hos oss.

Nya upptäckter inom medicinen, sådana som den mikroskopiska anatomin, cellularpatologin och senare bakteriologin, vilka inledde en ny era inom medicinen, kom ju först efter mitten av 1800-talet. Utgivandet av läkarboken med barnavårdsanvisningarna på finska gjorde dock Lönnrot till en pionjär för barnavården och barnrådgivningen i vårt land (15). Efterfrågan på Lönnrots läkarbok visas kanske bäst av att en andra upplaga utkom 1856 (16); den tredje och sista upplagan utgavs 1865 (17).

FL Hindrik Strandberg
Torpgården 1 E
02700 Grankulla
hstrandberg39@hotmail.com

Referenser

1. Rosén von Rosenstein N. Underrättelse Om Barns Sjukdomar och Deras Bote=Medel. Tredje Upplagan, något tillökt och förbättrad. Stockholm 1771.
2. Haartman J.J. M.G.H. Tydelig Underrättelse, Om de Mäst Gångbara Sjukdomars Kännande och Motande, Genom Lätta och Enfalliga Hus=Medel; Samt et litet Res= och Hus=Apothek; Dem til tjenst/som ej hafwa tillfälle at rådfråga Läkare. Åbo 1759:6-10.
3. Om späda barns uppfödande. Åbo Tidning N:o 5. 19.1.1803, 1-3.
4. Rabbe F.J. Om de åtgärder, som tid efter annan finnas vidtagne till införande af en rationel behandling af Barnsjukdomarne i Finland. FLH 1844-1845:2:505-524.
5. Nordblad C. Sundhets=Lärobok för Menige Man, innehållande en korrt anvisning om sättet att bibehålla helsen, förekomma sjukdomar och, då Läkare=biträde saknas, med enkla medel och tjenligt förhållande, bidra till deras afhjelpande. Stockholm 1827:26-46.
6. Törngren J.A. Tillägg till Nordblads Sundhets=Lärobok för Menige Man af Arkiater Törngren. (afskrifvet af E. Lönnrot). 39 s.
7. Lönnrot E. Suomalaisen Talonpojan Koti=Lääkäri. Helsinki 1839: 3-4, 46-80.
8. Railo J.E. Lönnrotin Suomalaisen Talonpojan Koti=Lääkäri ja arkkiaatri J.A Törngren. Hippokrates Suomen Lääketieteen Historian Seuran vuosikirja 1991:8:52-59.
9. Lönnrot E. Mehiläinen 1836: 7: 10-14, 8: 10-14; 1837: 6: 8-12; 7: 4-9. I faksimil även i Majamaa R. (red.) Elias Lönnrot valitut teokset. SKS 531. Pieksämäki 1990: 106-110; 122-126; 282-286; 294-299.
10. Svensk Uppslagsbok, Malmö 1953:26;1162-63.
11. Svenska Akademiens ordbok över svenska språket 7, Lund 1925.
12. Soininen G. Suomen lääkäreistä 1800-luvulla. I : Kirpilä J. (huvudred.), Suomen lääkäriltä 1962 Finlands läkare. Helsingfors 1963: XXXVIII.
13. Soinio-Laakson Irene. Elias Lönnrot farmasian oppilaana. Elämä Hämeenlinnan I apteekissa 1800-luvulla. Hippokrates Suomen Lääketieteen Historian Seuran vuosikirja 2002:19:31.
14. Peldán K. Suomen farmasian historia. Suomen farmaseuttien yhdistys. Helsinki 1967:708-711.
15. Gräsbeck R. Elias Lönnrot. I: Schybergson P. (red.) I sanningens namn. Tolv framstående ledamöter i Finska Vetenskaps Societeten. Societas Scientiarum Fennica Sphinx. Serie B: supplement 1998, 19-35.
16. Lönnrot E. Suomalaisen Talonpojan Koti=Lääkäri. Uusi parannettu laitos. Porwo 1856:36-66.
17. Lönnrot E. Suomalaisen Talonpojan Koti=Lääkäri. Kolmas uudestaan korjattu laitos. Helsinki 1867; 33-59.